

**Paweł ZIMNIAK: *Histori(a)e z oddali.*
Polskie subiektywizacje I wojny światowej.
Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytetu
Zielonogórskiego, 2018: 121 s.**

Na polskim rynku wydawniczym ukazało się wiele opracowań monograficznych i niezliczona liczba publikacji prasowych poświęconych okresowi 1914–1918 (np. autorstwa M.J. Olszewskiej, R. Kaczmarka, A. Jamrozek-Sowy, Z. Ożóga, A. Wal). Monografia Pawła Zimniaka wpisuje się w ten obszar badań, stanowiąc jednocześnie jego cenne poszerzenie. Jej niekwestionowanym wyróżnikiem jest sięgnięcie po utwory literackie w większości mało dotychczas znanych polskich pisarzy (wyjątek stanowią S. Żeromski, J. Kaden czy A. Strug) i nadanie im, za sprawą szerokiej palety metodologicznych propozycji, ciekawych rozwiązań „konkretyzacyjnych”. Autor sięga do autobiograficznych zapisów przeżyć wojennych polskich „obserwatorów”: R. Hernicza, E. Słońskiego, J. Kadena, K. Tetmajera, A. Struga, T. Frenkiela, A. Krechowickiego, S. Żeromskiego, J. Nawrockiego, wpisując je w system interakcji społecznych – tak narodowych, ponadnarodowych, jak i postnarodowych. Wykorzystując Luhmannowski model oparty na „międzyludzkich układach komunikacyjnych” (s. 6 i 7), Autor proponuje czytelnikowi nowy sposób odczytania tekstów z okresu I wojny światowej. Przywołując marginalizowane wprowadzie przez Luhmanna kategorie wydarzeniowości i okoliczności, podąża tropem owych układów – człowieka połączonego z innymi podmiotami, przedmiotami/rzeczami czy, patrząc antropocentrycznie – bytami. Świadomość możliwości tkwiących w systemie komunikacji wyraźnie inspiruje Autora do sięgnięcia także po inne teorie i koncepcje socjologiczno-filozoficzne, jak np. teorie wojny H. Münklera i Th. Hobbesa, zwłaszcza po istotną w kontekście badań nad latami 1914–1918

dialektykę wojny i pokoju, związaną z nią koncepcję „stanu zaburzenia życia” (s. 4) czy typy wojen, zarówno te w rozumieniu tradycyjnym, jak i współczesnym (s. 5 i 6).

Istnienie aktora w społeczno-historycznych, a zarazem narodowych ramach z jednej strony, z drugiej poczucie próżni i jednoczesna pozycja *hic et nunc*, podlegają – za sprawą trafnego i, jak się okazuje w trakcie dalszej lektury, na wskroś przemyślanego poszerzenia zamierzenia metodologicznego – nieustannym transformacjom, możliwym dzięki odwołaniu się do semantyki historycznej R. Kosellecka wraz z jej kluczowymi pojęciami (nieodwracalność, powtarzalność i równoczesność nierównoczesnych wydarzeń historycznych) i połączeniu tychże z dyskursem pamięci J. Assmanna, zwłaszcza z pytaniem o rodzaj transferu wydarzeń i jego indywidualny/kolektywny przekaz, w szczególności gdy w grę wchodzi przeżycia traumatyczne zlokalizowane na tle procesów transgeneracyjnych i transnarodowych, posiadające na dodatek własną dynamikę internalizacji i eksternalizacji odczuć i obserwacji. Godna podziwu umiejętność Autora do konsekwentnego poszerzania i zespalandia ze sobą komplementarnych modeli o kulturowej proveniencji znajduje ukoronowanie w mariażu z ciekawie dobranymi modelami polskiego i niemieckiego literaturoznawstwa: z jednej strony konkretyzacja recepcji utworu literackiego według M. Głowińskiego, a tym samym kształtowanie „postawy etycznej” jako efektu spotkania dzieła i jego odbiorcy (s. 13), z drugiej Iserowski „transfer tekstu do świadomości czytelnika” (s. 15) pozostający w korelacji z zasadą kreowania rzeczywistości i odbiorcy według szkoły z Konstancji R. Jaußa. Do całej tej „systemowo” dopracowanej układanki Autor dołącza model narracji, a dokładniej focalizacji dotyczącej relacji pomiędzy narratorem, bohaterem a figurą(ami) literacką(imi). Podsumowując zamknięte w trzech rozdziałach teoretyczno-koncepcyjnych rozważania metodologiczne Autora (*Wojna jako konflikt zbrojny – Uwagi wstępne*, „*Wielka wojna*” jako *doświadczenie traumatyczne – Między doznaniem a odczuwaniem*, *Faktyczna wydarzeniowość i fikcyjna rzeczywistość – O historycznej i literackiej konkretyzacji*), należy podkreślić, że bez wątpienia mamy do czynienia z kreatywnym, wynikającym z licznych studiów problemowych modelem interdyscyplinarnym, tak kunsztownie splecionym, że nie sposób nie użyć w tym miejscu słowa „majstersztyk”, którego perfekcyjny opis, a następnie praktyczne zastosowanie, jednoznacznie dają odpór zaklinanemu „demonowi teorii” (A. Compagnon).

W części analityczno-interpretacyjnej, składającej się z sześciu rozdziałów, w tym podsumowania, Autor podąża tropem przyjętego modelu, oscylując wokół szeroko rozumianego pojęcia interakcji, związków pomiędzy aktorami, wpisanymi najczęściej w paradygmaty przestrzeni,

jej elementy – obiekty *versus* rzeczy *versus* przedmioty – oraz kategorie rozpatrywane z jednej strony w kontekście metanarracji, głównie narodowo-patriotycznej, z drugiej egzystencjalno-indywidualistycznej. Obecny w wielu tekstach dyskurs wroga, uzupełniany projektem woj-skowej polskości lub alternatywnie heroizacją narodu polskiego, stanowi ułamek analityczno-interpretacyjnych dociekań, które skupiają się na prezentacji subiektywnych przeżyć aktorów I wojny światowej. Ukazując działających i oddziałujących bohaterów, czyni z nich Autor *distributed personhood* (A. Gell), osobowości istniejące w systemie relacji, które je kształtują i same także podlegają przemianom. Do takiego zespołu desygnatów współoddziaływania Autor zalicza np. zmysły percepcji, zwłaszcza frontu i jego cywilnego zaplecza, oznaki psychosomatyczne, ale i rozliczne sytuacje graniczne, ocierające się nie rzadko o skrajnie animalistyczne przejawy. Ważną kategorią, łączącą niemal wszystkie teksty, jest płęć aktorów, ich społeczne role i emocjonalne dyferencjacje, a przede wszystkim wpisany w paradygmat wojny wątek miłości. W każdym z pięciu rozdziałów analityczno-interpretacyjnych Autor odsłania, z jednej strony, powszechnie znane mechanizmy wojny, przeciwstawiając je jednakże indywidualnym przeżyciom. Taki model zasadza się na ciekawie zestawionych kontrapunktach, ulegających zespoleniu w trafnej metaforyzacji materialnej danego zjawiska. I tak, w pierwszym z analitycznych rozdziałów *Wojenne asymetrie* pełna entuzjazmu postawa żołnierza (R. HERNICZ: *Z pamiętnika żołnierza wielkiej wojny*), który traktuje wojnę jak „wyprawę po złote runo chwały” (s. 25), znajduje swój wyraz w mundurze, urastającym do rangi wyróżnienia, podkreślającym wyjątkowość sytuacji, ale z czasem przeradzającym się w symbol zniewolenia i opętania wojennym rygiem bezwzględności, brutalizmu czynów i animalizacji zachowań. Zuniformizowany aktor I wojny światowej podlega „militaryzacji umysłu” (M. SZCZEPANIAK, s. 47), której kolejne stadia Autor odsłania i interpretuje.

Analiza i interpretacja fokalizują się w tej monografii, bardzo słusznie, nie tylko na aktorach frontu, lecz także tych, którzy pozostali na jego zapleczu, na oddalonych od walk „tyłach”. W rozdziale *Mowa* Autor z psychologicznym zacięciem oddaje dylematy ludzkiego cierpienia po stracie bliskich osób (najczęściej synów, mężów), ukazując otwierającą się „próżnię” (s. 57) ludzkiej psychiki i narracyjne (nie)możliwości jej konkretyzacji. W kolejnych rozdziałach (*O pożegnaniach*, *Metamorfozy*, *Dzieci wojny*) Autor penetruje wszystkie te przestrzenie wojenne, które znajdują się poza bezpośrednią linią frontu, a tym samym wymykają się metanarracji. Udaje mu się tym samym pokazać jednostkę poza systemem, nie tylko wojny, ale także społeczeństwa, grupy (wiekowej, zawodowej, religijnej) czy rodziny (np. w K. TETMAJERA *U Krawca Bacza-*

kiewicz, gdzie jednostka znajduje się poza wszelkimi przyporządkowaniami, a bieda i jej „fokusowanie własnego stanu ducha” (s. 76) urastają do antypody wojennej lub jej alegorii). Podobnie rzecz ma się z metaforą lazaretu, miejsca cierpień i okaleczenia żołnierzy, heterotopii uwalniającej i zniewalającej zarazem (np. w *List z celi szpitalnej* R. HERNICZA). Nie sposób w dalszej części recenzji rozwodzić się nad poszczególnymi przykładami, które Autor zestawia konsekwentnie, ilustrując za ich pomocą obraną przez siebie koncepcję i jej narracyjne modele tekstowe. Analiza i interpretacja dowodzą, jak Autor sam pointuje w podsumowaniu, obecności, obok rozpowszechnionej na gruncie polskim, metanarracji służącej „sprawie nadrzędnej” (s. 109) – budowaniu polskiej tożsamości narodowej – rozlicznych, zróżnicowanych form indywidualizacji przeżyć I wojny światowej oraz heterogeniczności subiektywnych odczuć.

Takie ujęcie wojny sprawia, że monografia Pawła Zimniaka stanowi bez wątpienia ważne uzupełnienie dotychczasowych publikacji polskojęzycznych, które ukazały się z okazji jubileuszowych obchodów, najpierw stulecia wybuchu I wojny, a niedawno – jej zakończenia.

Renata Dampc-Jarosz

Ⓘ <http://orcid.org/0000-0002-5071-5034>
Uniwersytet Śląski w Katowicach